

*Дейнега М. А.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню європейських правових стандартів у сфері соціального страхування, аналізу положень актів Європейського Союзу в частині закріплення соціальних прав, а також визначенню особливостей правових механізмів соціального страхування в окремих країнах-членах Європейського Співтовариства.

Ключові слова: соціальне страхування, правове забезпечення, європейські стандарти, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Процес створення ефективної системи соціального забезпечення в Україні залежить від багатьох чинників. Одним із них є використання досвіду зарубіжних країн, де ця система працює тривалий час і має позитивні результати. Значний інтерес викликає система соціального забезпечення, яка формується в межах Європейського Союзу (далі – ЄС). Європейська інтеграція є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України, а гармонізація законодавства – об'єктивно необхідним кроком для підготовки до вступу в ЄС. У липні 1994 р. між Україною та ЄС було укладено Угоду про партнерство та співробітництво (далі – Угода), що становить правове підґрунтя стосунків між Україною та ЄС. Відповідно до ст. 51 Угоди Україна зобов'язується забезпечити поступове приведення свого законодавства у відповідність до законодавства Європейського Співтовариства. Угода про партнерство та співробітництво визначила напрями співпраці в 28 сферах, у тому числі у сфері соціального забезпечення. У рамках Плану дій «Україна – ЄС», ухваленому в лютому 2005 р. Радою з питань співпраці між Україною та ЄС, передбачено адаптацію соціального законодавства України до законодавства ЄС і впровадження європейських моделей у національну правову систему.

Метою статті є дослідження особливостей соціального забезпечення в законодавстві Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хартією основних прав ЄС від 7 грудня 2000 р. [1] проголошено, що кожен, хто проживає та легально пересувається в межах ЄС, має право на соціальне забезпечення та соціальні блага відповідно до правил, визначених правом ЄС та національними законами і практикою [2, с. 24].

Правову основу соціального забезпечення ЄС становлять Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. (далі – ЄСХ) [3], Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (далі – ЄСХ(п)) [4], Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р. (у редакції від 6 листопада 1990 р.) (далі – Кодекс) [5], Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 р. (далі – Хартія працівників) [6] тощо.

Тривалий час ЄСХ була головним документом ЄС у сфері забезпечення соціальних та економічних прав. Намагаючись надати більш дієвого захисту правам і створити ефективний юридичний механізм такого захисту, Радою Європи 3 травня 1996 р. була схвалена і відкрита для підписання ЄСХ(п) [7, с. 38].

Це міжнародна угода, яка об'єднала всі права, що були закріплені в ЄСХ, Додаткових протоколах до ЄСХ 1988 та 1995 рр., а також поправки, що були схвалені Комітетом з ЄСХ. При цьому нині юридично і фактично діють два документи – ЄСХ та ЄСХ(п), однак у більшості країн-членів ЄС перевага надається переглянутій Хартії. ЄСХ(п) містить 31 соціальне право і зобов'язання держав щодо їх гарантування.

Кодекс 1964 р. було прийнято з метою досягнення більшої єдності між країнами-членами ЄС «заради сприяння соціальному прогресу» [8, с. 65]. Кодекс містить мінімальні соціальні стандарти, які держави повинні забезпечувати у зв'язку з настанням соціальних ризиків.

Хартія працівників 1989 р. стала першою спробою міждержавного співробітництва з питань соціального забезпечення і захисту працівників у рамках ЄС. Згідно із цим документом кожний працівник ЄС має право на «адекватний» соціальний захист і незалежно від статусу і розміру роботодавця користуватися «адекватним» рівнем соціальної допомоги. Крім того, у Хартії працівників 1989 р. визначені основні принципи, на яких ґрунтується законодавство ЄС у сфері соціального забезпечення. Зокрема, недопущення дискримінації за національною ознакою; гарантування соціального забезпечення незалежно від місця проживання працівника; взаємозаліку страхових періодів; належності до однієї країни; недопущення погіршення становища тощо [8, с. 66].

При цьому слід зазначити, що деякі з принципів були відображені ще в Договорі про заснування Європейського Співтовариства від 25 березня 1957 р. (далі – Договір) [9]. Так, у ст. 42 Договору зазначається про право на соціальне забезпечення працівників-мігрантів та його відповідність двом принципам: створення можливостей для набуття та збереження права на соціальні виплати шляхом врахування всіх положень щодо соціального забезпечення, передбачених у національних законах країн-членів ЄС, та надання виплат особам, які є резидентами, на території будь-якої країни-члена ЄС.

Положення ст. 42 Договору знайшли своє відображення в Регламенті Ради ЄС про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, які працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування в межах Співтовариства від 14 червня 1971 р. № 1408/71 [10]. Цим актом було визначено, що метою створення соціального законодавства ЄС є не гармонізація законодавства країн-членів до європейського, а координація національного порядку соціального забезпечення з європейським, а також гарантування того, що внески до фондів соціального страхування, зроблені особою в одній із країн-членів ЄС, дадуть право на соціальний захист у будь-якій країні-члені ЄС. При цьому застосовується принцип верховенства права ЄС.

Регламент № 1408/71 визначає перелік суб'єктів у сфері соціального забезпечення, суть виплат та принципи, на яких базується соціальне забезпечення. Так, Регламент охоплює такі групи осіб, як наймані працівники, самозайняті особи (особи,

які забезпечують себе роботою самостійно), члени сім'ї та один із подружжя, який пережив іншого. Працівники та самозайняті особи повинні бути громадянами країни-члена ЄС. Регламент № 1408/71 враховує будь-які національні схеми соціального страхування. Схема може бути обов'язковою і добровільною, із внесками з боку працівників і без таких внесків. Може включати різні види виплат. Ці фактори не є визначальними. Важливий сам факт страхування.

З метою повного дослідження правових засад соціального забезпечення в ЄС необхідним є з'ясування особливостей правових схем соціального забезпечення в окремих європейських країнах.

У 2005 р. на засіданні Економічного та фінансового комітету (Ecofin) у Манчестері бельгійський учений-економіст А. Салпір представив для Європейської комісії типологізацію режимів добробуту – моделей соціальної політики, що відрізняються ступенем втручання держави в соціально-економічну сферу суспільства та ступенем соціальної захищеності громадян, забезпеченості свободи соціального вибору різних верств населення та впливу соціальних процесів на економічний розвиток країни [11, с. 369]. Дослідник виділив такі моделі соціальної політики країн-членів ЄС: континентальна (Австрія, Німеччина, країни Бенілюксу), англосаксонська (Великобританія, Ірландія), скандинавська (Данія, Швеція, Фінляндія) і південноєвропейська (Греція, Іспанія, Італія, Португалія).

Соціальне забезпечення в країнах континентальної моделі має найбільш ранній розвиток і набуло своєрідних класичних форм. Загальна риса, що притаманна для країн континентальної моделі, – це жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту й тривалістю професійної діяльності [12, с. 117]. При цьому навіть у межах однієї моделі соціальної політики окремі країни мають відмінності в системі правового забезпечення.

Правовий механізм соціального страхування в Німеччині закріплений насамперед у Соціальному кодексі 1976 р. та окремих спеціальних законах. Основою системи соціального забезпечення в Німеччині є обов'язкове соціальне страхування. Згідно із Соціальним кодексом роботодавці зобов'язані застрахувати найманого працівника на випадок виникнення низки соціальних збитків. Під терміном «соціальне страхування» маються на увазі п'ять видів страхових договорів щодо медичного страхування, обов'язкового страхування на випадок хвороби або старості, пенсійного страхування, страхування на випадок втрати роботи, обов'язкового страхування від наслідків нещасного випадку на виробництві.

Особливості має пенсійне страхування. Відповідно до Соціального кодексу пенсійна система в Німеччині має трирівневу систему: державне обов'язкове пенсійне страхування (пенсійне забезпечення державних службовців – федеральний рівень і пенсійне забезпечення робітників – земельний рівень), виробниче пенсійне страхування (так звані «пенсії від підприємств») і приватне страхування. Пенсійний вік однаковий і для жінок, і для чоловіків – 65 років. Пенсії за віком є чотирьох видів: звичайна пенсія; пенсія застрахованим із великим стажем; пенсія за віком інвалідам; пенсія шахтарям, які мають значний стаж роботи під землею. Формула обчислення пенсії складається з трьох показників. Це сума особистих коефіцієнтів (сума винагороди за трудову діяльність); фактор виду пенсії (для пенсії за віком – 1, для пенсії при частковому зниженні працездатності – 0,5); актуальна вартість пенсії (для переведення пенсії, вираженої в сумі особистих коефіцієнтів у суму грошей). Німецька модель соціального забезпечення викликає особливий інтерес, оскільки поєднує високу економічну ефективність із розвинутою системою соціального забезпечення [8, с. 67].

У Нідерландах система соціального страхування не підпадає під класичну континентальну схему, але є однією з найрозвиненіших у ЄС за масштабами виплат і має багато своєрідних рис. Соціальне страхування здійснюється у двох організаційно-фінансових формах: система державного страхування і система страхування найманих працівників. Державне страхування здійснюється на підставі трьох основних законів: Закон про пенсії в старості 1987 р., Закон про пенсії в разі втрати годувальника 1992 р. і Закон про спеціальні медичні витрати 2003 р. Відповідно до зазначених актів державне соціальне страхування реалізується у таких напрямках: пенсійне забезпечення, соціальне страхування на випадок втрати годувальника та інвалідності. Внески сплачує безпосередньо застрахована особа. Пенсії виплачуються всім особам, які досягли пенсійного віку – 65 років. Розмір пенсії розраховується у відсотках до мінімальної заробітної плати з урахуванням періоду проживання в країні і страхового стажу – по одному відсотку за кожний рік. Максимальна пенсія призначається особам, які прожили в Нідерландах 50 років і вносили внески.

Система соціального страхування найманих працівників охоплює осіб, що працюють за трудовим договором. В обов'язковому порядку наймані працівники підлягають страхуванню на випадок захворювання, безробіття та інвалідності. Головним джерелом фінансування цієї системи є страхові внески роботодавців (19%) і найманих працівників (7%) з фонду заробітної плати [13, с. 6].

У Бельгії запроваджені такі види загальнообов'язкового страхування: пенсійне страхування (за віком; удівцям, удовам); страхування на випадок безробіття; у зв'язку з інвалідністю; на медичне обслуговування; допомога на дітей тощо. Фонд соціального страхування Бельгії наповнюється за рахунок відрахувань працюючих (13,7%), роботодавців (24,7%), держави. Кошти надходять на рахунок Національної служби соціального захисту. Тобто мова йде про наявність соціального бюджету в межах державного бюджету. При цьому 73% державного бюджету – це страхові фонди соціального бюджету. У Бельгії найнижчий показник бідності в ЄС. Дуже висока заробітна плата і мінімальний розмір пенсії. Однак у Бельгії дуже високі ставки податків, що викликає незадоволення певних верств населення [8, с. 67].

Незважаючи на відмінності в моделях соціального забезпечення країн-членів ЄС, в останні роки відбувається зближення соціальної політики та активізація діяльності в таких сферах соціального захисту, як збереження суспільного добробуту; впровадження ринкових відносин у систему соціального страхування; поширення приватного пенсійного страхування; широке впровадження інновацій у соціальній політиці; підтримка активної зайнятості та створення умов для реалізації економічних ініціатив громадян [14, с. 176].

Поряд із досягненнями у сфері соціального забезпечення в європейських країнах є низка проблем: значне збільшення витратків пенсійного страхування; складність забезпечення своєчасного та повного внесення страхових внесків; неефективність контролю під час управління фондами соціального страхування через механізм соціального партнерства [12, с. 117].

Висновки. В Україні формується система соціального страхування континентального типу за зразком Німеччини. Звичайно, неможливо перенести систему соціального забезпечення розвинених країн на правове поле нашої держави. Проте, безумовно, позитивний досвід слід використовувати, вибудовуючи власну систему.

Література:

1. Хартія основних прав Європейського Союзу : міжнародний документ від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
2. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволодинний стандарт / С. Добрянський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3(74). – С. 23–30.
3. Європейська соціальна хартія : міжнародний документ від 18 жовтня 1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Європейська соціальна хартія (переглянута) : міжнародний документ від 3 травня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Європейський кодекс соціального забезпечення : міжнародний документ від 16 квітня 1964 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників : міжнародний документ від 9 грудня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Болотіна Н.Б. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна / Н.Б. Болотіна, М.М. Феськов // Юридична наука. – № 3/2011. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. – С. 36–47.
8. Москаленко О.В. Європейські стандарти обов'язкового соціального страхування / О.В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». – Вип. 18. – Х., 2012. – С. 61–67.
9. Договір про заснування Європейського Співтовариства : міжнародний документ від 25 березня 1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
10. Регламенті Ради ЄС про застосування схем соціального забезпечення щодо осіб, які працюють за наймом, та їхніх сімей під час пересування у межах Співтовариства : міжнародний документ від 14 червня 1971 р. № 1408/71 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Andre Sapir. Globalization and the Reform of European Social Models / Andre Sapir // Journal of Common Market Studies, Wiley Blackwell. – 2006. – Vol. 44(2). – P. 369–390.
12. Чалюк Ю.О. Особливості соціальної політики ЄС / Ю.О. Чалюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – С. 115–118.
13. Діденко Н.Г. Досвід соціальної інтеграції громадян у моделі «соціальної гармонії» в Нідерландах / Н.Г. Діденко // Збірник наукових матеріалів Донецького державного університету управління. Серія «Державне управління». – Вип. 180. – Донецьк : ДДУУ, 2011. – С. 5–12.
14. Шутаєва О.О. Моделі соціальної політики ЄС: основні напрямки трансформації / О.О. Шутаєва, В.В. Побірченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – Том 26 (65). – 2013. – № 1. – С. 174–182.

Дейнега М. А. Особенности правового обеспечения социального страхования в Европейском Союзе

Аннотация. Статья посвящена исследованию европейских правовых стандартов в сфере социального страхования, анализу положений актов Европейского Союза в части закрепления социальных прав, а также определению особенностей правовых механизмов социального страхования в отдельных странах-членах Европейского Сообщества.

Ключевые слова: социальное страхование, правовое обеспечение, европейские стандарты, Европейский Союз.

Deinega M. Features of the legal regulation of social insurance in the European Union

Summary. The article discusses researches of European legal standards in the field of social insurance, analyzes the provisions of European Union acts in terms of securing social rights and defining features of legal mechanisms of social insurance in some member states of the European Community.

Key words: social insurance, legal regulation, European standards, European Union.